

УДК 316.772:37.025.7

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-7(338)-16-24

Кононович Дар'я Олександрівна,
аспірантка ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.
27dr.kononovich@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0307-6644>

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО КРИТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ МОЛОДДЮ ІНФОРМАЦІЇ В ІНТЕРНЕТІ

Пандемія коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) внесла значні корективи у життя людей по всьому світу і галузь освіти не стала виключенням. Вирішити проблему «ізольованого» (дистанційного) навчання допомогли сучасні інформаційні технології, мережа Інтернет (яка до цього моменту вже заповонила галузь дозвілля).

Проте, незважаючи на мінливу простоту і доступність інформації, якою учнівська молодь, на перший погляд, досить легко управляє, вона часом, сама того не помічаючи, стає об'єктом впливу інформаційного світу.

Інформація, що передається по каналах мас-медіа, стає в сучасних умовах «продуктом» індустрії свідомості, але, разом з цим, далеко не завжди є всебічною та достовірною. Одностороння або перекручена інформація (яка передається, наприклад, телебаченням, що володіє великою силою пропагандистського навіювання), безсумнівно, потребує осмислення. Виникнення глобальної та інтерактивної системи комунікації, широке проникнення медіа в життя багатьох верств суспільства породжують нові проблеми в освіті, спрямовані на розвиток самостійного, критичного мислення, що включає вміння аналізувати і оцінювати медіа-інформацію, протистояти її можливому маніпулятивному впливу.

При змістовному аналізі психологічної літератури, очевидно, що особистість маніпулятора найбільш докладно вивчена в гуманістичній психології, а феномен маніпуляції як техніки і технології реалізований в роботах таких авторів як Е. Берн («Ігри, у які грають люди», 1992), В. Мухіна («Вікова психологія. Феноменологія розвитку», 2006) та М. Присяжнюк («Сугестивні технології маніпулятивного впливу», 2010). У своїх працях ці науковці розглядають маніпуляцію як засіб психологічного впливу, за допомогою якого суб'єкт маніпуляції таємно управляє об'єктом маніпуляції.

У спільній монографії «Маніпулювання особистістю» (2002) Г. Грачов та І. Мельник роблять спробу аналізу процесу маніпуляції як

комплексу засобів модифікації поведінки людини, у тому числі, за допомогою засобів масової інформації.

У контексті поданих досліджень багатьма науковцями розглядалися принципи та закономірності функціонування критичного мислення (Л. Астахова, М. Вертгеймер, Д. Вількєєв, Дж. Гілфорд, З. Калмикова, С. Рубінштейн, О. Тихомиров та ін.).

Проте, аналіз наукової літератури показав, що у всіх розглянутих роботах авторів, що займаються дослідженням проблеми навчання захисту від маніпуляцій, знаходить відображення розуміння того, що одним із засобів захисту особистості є критичне мислення. Однак сам механізм реалізації захисної функції критичного мислення не знайшов свого відображення в роботах вчених, не розглянуті технологічні умови формування критичного мислення молоді як засобу запобігання маніпулятивному впливу.

Тому метою статті є виокремлення та аналіз соціально-психологічних факторів сприйнятливості молоді до маніпуляцій свідомістю.

Для досягнення мети під час дослідження використовувалися методи аналізу наукової літератури для з'ясування змісту базових понять дослідження; систематизація, та узагальнення для обґрунтування сутності та особливостей механізму маніпулювання свідомістю; спостереження та анкетування для визначення факторів сприйнятливості молоді до маніпуляцій

Вибір інформації, яку здійснює аудиторія, залежить від її переваг, інтересів, ціннісних орієнтацій, вікових та гендерних особливостей і т.д.

Одним з важливих чинників вибірковості та оцінки інформації є критичність мислення. Критичність «передбачає вміння діяти в умовах вибору і прийняття альтернативних рішень, вміння спростовувати завідомо неправдиві рішення» (Столбнікова, 2006, с.75).

На думку Л. Астахової критичне мислення – це специфічний вид розумової діяльності, результатом якого є виявлення негативних інформаційних впливів в текстах, за допомогою логіки, рефлексії, діалогу, інтерпретації, опори на знання класифікацій інформаційних впливів, що приводить в дію захисні установки особистості (Астахова, 2009, с. 70).

Соціальна активність сучасної молоді розгортається не тільки в реальному, а й у віртуальному просторі. Середовище Інтернет, де активно проявляють себе представники нового покоління, має істотний вплив на їх життєві орієнтири і поведінку. Цей вплив може бути як позитивним і корисним, так і негативним, деформуючим свідомість і особистість.

Постійне збільшення можливостей Інтернету і інтенсифікація його використання підростаючим поколінням призводять до збільшення ризиків заглибленості в його середовище.

Соціально-психологічні чинники, що визначають чутливість користувачів до інформаційних і соціальних впливів Інтернету, відображаються, з одного боку, в поведінковій активності в віртуальному просторі, з іншого – у ставленні до середовища Інтернет.

Сприйнятливості до впливу Інтернету тісно пов'язана з питаннями довіри або недовіри до інформації, що надходить із Всесвітньої павутини, і вибору способу оцінки достовірності контенту.

Таким чином, вивчення соціально-психологічних чинників, які виступають основою для визначення груп ризику серед молоді в плані надмірної сприйнятливості психологічним і інформаційним впливам контенту середовища Інтернет, є актуальним завданням і пов'язане із забезпеченням психологічної та фізичної безпеки молодого покоління.

Виявлення групи ризику серед молоді, потенційно схильної до інтернет-впливу, здійснювалося нами за допомогою порівняльного методу. В опитуванні брали участь 317 осіб у віці від 16 до 25 років (середній вік 18,25 років). З них 44% (140 осіб) – представники чоловічої статі, 56% (177 осіб) – жіночого. Ставлення до Інтернету визначалося за допомогою модифікованої методики О. Смирнова «Семантичні універсали інформаційно-культурного середовища» (СДІКС) (Смирнов, 2014).

З метою дослідження ставлення молоді до Інтернету була обрана методика, в основі якої лежить психосемантичний принцип, тобто закладене завдання визначення системи значень відносини людини до якого-небудь об'єкту (в нашому випадку до Інтернету) і її репрезентації в індивідуальному досвіді.

Нашим респондентам пропонувалося оцінити кожен з 40 характеристик інтернет-середовища за 7-бальною шкалою: мінімальний бал інтерпретувався як «ця характеристика не властива глобальній мережі взагалі», а максимальний – як той, що «характеристика найбільш точно відображає її особливості».

Поведінка респондентів в мережі вивчалася за допомогою спеціально розробленої анкети, що містить 25 питань, що відбивають максимально можливі варіанти і форми поведінки людини в віртуальному просторі. Основними змістовими блоками виступили наступні аспекти: фактологічні дані комунікації з Інтернет (кількість часу, регулярність, доступ, використовувані пристрої), форми реалізованої активності, ставлення до інформаційного контенту віртуального середовища.

Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою статистичного пакета IBM SPSS Statistics 19. Логіка дослідження передбачала звернення до таких методів і критеріїв математико-статистичного аналізу: двохетапний кластерний аналіз, який використовувався для виділення гомогенних підгруп серед молоді за критеріями активності в інтернет-середовищі і ступеня критичності до її контенту; порівняльний аналіз підгруп, здійснений за допомогою

непараметричного Н-критерію Краскелла-Уолліса для декількох незалежних вибірок.

Інтерпретація і опис результатів розгорталися у відповідності з наступними завданнями: вивчення особливостей поведінки молоді в мережі Інтернет, виявлення ставлення до нього, визначення ступеня сприйнятливості респондентів до інформаційного контенту мережі і виділення «групи ризику» серед молодих людей, найбільш схильних до впливу Інтернету.

Оцінка поведінкових моделей, що демонструються молоддю в мережі Інтернет, підтвердила високу призначену для користувача активність даної вікової категорії та різноманітність її форм. Так, переважна більшість опитаних (94,6%) вважають себе активними користувачами Мережі, вважаючи за краще для виходу в неї телефон або планшет (66%), а також домашній комп'ютер (34%). В основному молодь застосовує Інтернет для підтримки контакту з друзями (85%), пошуку інформації (83%), прослуховування музики (82%), перегляду роликів і фільмів (68%) і читання новин (52%). Менш популярні ігри (26%), покупки в електронних магазинах (24%), листування по електронній пошті (20%), читання блогів (16%) і участь в різноманітних конкурсах (7%). Окреслені пріоритети, незважаючи на деяку специфіку, узгоджуються з даними інших дослідників і підтверджують дедалі більшу роль Інтернет в формуванні комунікативного простору молодого покоління.

Зафіксовані часові витрати респондентів підтвердили переваги молоді щодо соціальних мереж. Наприклад, на перегляд новин велика частина респондентів (74%) витрачає менше 1 години, перебування на навчальних і наукових сайтах у половини опитаних займає від 1 до 3 годин. Час перебування в соціальних мережах більш диференційовано: так, 26% опитаних проводять там від 1 до 3 годин, 28% спілкуються з їх допомогою від 3 до 6 годин на день, а 22% молоді витрачають на таку форму спілкування від 6 до 10 годин щодня.

З 25 характеристик Інтернету, які отримали релевантними відмінності в оцінках представників груп, переважна більшість – негативні. При цьому найменше на них вказують респонденти, які відрізняються активністю в віртуальному середовищі, але не критичні до її контенту. Можна припустити, що саме ці молоді люди найбільш сприйнятливі до інтернет-впливу. Вони вважають Інтернет необхідним і корисним, заперечуючи можливості маніпуляцій у віртуальному середовищі і ймовірність в ній пропаганди небезпечних ідей і моделей поведінки.

У ході дослідження встановлено найбільш характерні якості людини, які сприяють можливості маніпулювання нею. Серед них:

- сугестивність – це ступінь сприйнятливості людини до навіювання, готовність прийняти точку зору іншого (в тому числі на шкоду своїм інтересам). Вважається, що найлегше піддаються

навіюванню люди, невпевнені в собі, тривожні і вразливі. Вони сумніваються в тому, що чинять правильно, і з задоволенням готові передати відповідальність комусь іншому. Сугестивність – змінний фактор, він залежить від психофізіологічного стану людини. Якщо вона вкрай стомлена, сильно збуджена, відчуває сильний стрес або знаходиться в стані трансу, вона найбільш сприйнятлива до навіювання (Большакова, 2014, с. 79).

- комплекси – це ті больові точки, які можуть змусити піддатися впливу маніпулятора. Якщо людині сказати, що в неї зелене волосся, вона відмахнеться, адже колір волосся добре їй відомий. Але якщо та потай переживає через зайву вагу і хтось відзначить появу зайвої ваги, їй явно буде не по собі. Можливо, маніпулятору досить буде вивести людину зі стану комфорту, а може, він скористається цим, щоб продати їй що-небудь – тренажер, білизну, курс дієт (Большакова, 2014, с. 81).

- самовпевненість, ілюзія невразливості. Наш світ сповнений тривоги. Засіб захисту, яким користується психіка, щоб продовжувати функціонувати, – це ілюзія невразливості. Смерть, небезпечні захворювання, втрата роботи або розлучення – люди вдають, що їх це ніколи не торкнеться.

- потреби, які використовують маніпулятори. Основна наша потреба – в безпеці, здоров'ї, нормальному самопочутті, основний інстинкт – самозбереження. Щоб хто не говорив, всі хочуть грошей – в сенсі того, що можна на них купити. Всі ми мріємо про те, щоб бути впевненим в завтрашньому дні, і хочемо спокійного, щасливого майбутнього для своїх дітей. Крім того, кожен з нас відчуває в глибині душі потребу бути визнаним. Найчастіше маніпулятори відштовхуються від соціальних потреб, таких як потреба в спілкуванні, в приналежності до групи, у визнанні і т. д.

Людина, для якої важливо належати до певної групи, легко піддається на маніпуляції: «Цю модель добре беруть», «Вона є буквально у кожного в Європі». Здається, що бути в середині натовпу безпечно і правильно. Саме тому іноді поводяться агресивно або навіть йдуть на злочин підлітки, просто озируючись на однолітків.

Найпотужніша і поширена потреба – потреба в безпеці, вона пов'язана з інстинктом самозбереження і дозволяє знизити рівень тривожності. Цією ж потребою, мабуть, пояснюється бажання все контролювати, підпорядкувати всіх своїй волі... Людям, які прагнуть до домінування, нескладно догодити: маніпулятор буде роздмухувати їх почуття власної важливості, підлабузнюватися і в результаті отримає те, що йому потрібно.

Маніпулятори тренуються у визначенні тієї потреби у свого співрозмовника, задоволення якої вони могли б пообіцяти.

Маніпулятори часто розраховують і на людську цікавість. Недоговорюючи, не припиняючи якусь агресивну дію, вони втягують глядачів у своє дійство і перетворюють їх в учасників. Тут вони грають

на потребі дізнатися щось нове, пристрасті до таємниці. У психології відомий так званий ефект Зейгарник, згідно з яким людина краще утримує в пам'яті незавершене, постійно повертаючись до нього в думках.

• прагнення бути послідовним. У суспільстві вважається, що відповідати за свої слова, мати постійну точку зору гідно поваги. Якщо ви говорите одне, а робите інше, вас можуть назвати лицеміром. Тому люди намагаються бути послідовними. Тільки це прагнення нерідко стає ще одним гачком, яким успішно користуються маніпулятори.

Звідси відома рекомендація – задавати питання об'єкту так, щоб він змушений був відповісти «так» на три питання поспіль, тоді він не зможе відмовитися. Цим прийомом користуються і на благо, наприклад, представники благодійних фондів, задаючи спочатку питання, на які неможливо дати негативну відповідь: «Як ви думаєте, дітям потрібна родина?», наприклад, а потім підводять вас до того, щоб ви зробили пожертву або робили внески на постійній основі. Багатьом подобається думати, що ними рухало бажання допомогти дітям, але насправді вони запросто пройшли б повз кошика для збору коштів, якби до них не звернулися з вміло вибудованою бесідою.

Маніпулятору досить «прив'язати» людину до будь-якого її слова, зобов'язанням, щоб зловити на гачок прагнення бути послідовним, оголосити лицеміром або обманщиком, нав'язати почуття сорому, провини.

Таким чином, нами розглянуто особливості ставлення молодих людей до інтернет-простору, ступінь їх заглибленості в віртуальне середовище, щільність контактування з нею і моделі поведінки в Інтернеті. Серед випробуваних (чисельність вибірки - $n = 317$, вік – 16-25 років) виділена та охарактеризована група ризику, представники якої відрізняються високою активністю в інтернет-середовищі, однак не критичні до її контенту: їхнє ставлення до віртуального простору базується на визнанні його необхідності і користі з супутнім запереченням можливості в ньому маніпуляцій, пропаганди небезпечних ідей і моделей поведінки, які загрожують психічному здоров'ю, власному благополуччю і благополуччю інших людей.

Отримані в ході дослідження дані можуть бути використані при розробці заходів профілактики і ефективного запобігання маніпулятивному впливу на учнівську молодь групи ризику.

Список використаної літератури

1. Столбникова Е. А. Развитие критического мышления студентов педагогического вуза в процессе медиаобразования (на материале рекламы). Таганрог: Кучма, 2006. 160 с. **2. Астахова Л. В., Харлампьева Т. В.** Критическое мышление как средство обеспечения информационно-психологической безопасности личности: монография. Москва: РАН, 2009. 136 с. **3. Смирнов А. В.** Психология аддиктивного

поведення. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2014. 379 с. **4. Большакова Л.** Осторожно! Психологическая мина! Все виды манипуляций и методы их обезвреживания. Москва: «АСТ», 2014. 224 с.

References

1. Stolbnykova, E. A. (2006). Razvitie kriticheskogo myshleniya studentov pedagogicheskogo vuza v processe mediaobrazovaniya (na materiale reklamy) [Development of critical thinking of students of a pedagogical university in the process of media education (on the basis of advertising)]. Tahanroh: Kuchma [in Russian]. **2. Astakhova, L. V. & Kharlampeva, T. V.** (2009). Krytycheskoe myshlenye kak sredstvo obespecheniya ynformatsyonno-psykhologicheskoi bezopasnosti lychnosti [Critical thinking as a means of ensuring the information-psychological security of the individual]. Moscow: Russian Academy of Sciences [in Russian]. **3. Smirnov, A. V.** (2014). Psihologiya addiktivnogo povedeniya [Psychology of Addictive Behaviors]. Ekaterinburg: Ural State Pedagogical University [in Russian]. **4. Bol'shakova, L.** (2014). Ostorozhno! Psihologicheskaya mina! Vse vidy manipulyacij i metody ih obezvrezhivaniya [Caution! Psychological mine! All types of manipulations and methods of their neutralization]. Moscow: «AST» [in Russian].

Кононович Д. О. Щодо питання про критичне сприйняття молоддю інформації в інтернеті

Сучасна інформаційна епоха ставить перед освітою завдання формування у молоді здатності до самонавчання, вміння працювати з різними видами інформації, а також використовувати навички критичного мислення.

У статті зосереджено увагу на визначенні критичного мислення як найважливішого елемента розумової діяльності людини в сучасному інформаційному суспільстві; на дослідженні соціально-психологічних факторів сприйнятливості молоді до маніпуляцій свідомістю.

Процедура критичного мислення повинна забезпечувати не просто активну позицію свого носія, а його провідну роль у визначенні перебігу та напрямку розвитку подій. Критичне мислення – це не просто здатність мислити, це здатність мислити раціонально, здатність розуміти власні думки, здатність розуміти думки інших, здатність вирішувати свою думку, щоб свідомо приймати єдино правильне рішення оцінюючи ситуацію.

Автором наведені результати дослідження ставлення 317 молодих людей у віці від 16 до 25 років до Інтернету. У ході дослідження також визначені найбільш характерні якості людини, які сприяють можливості маніпулювання нею: сугестивність, комплекси, самовпевненість, прагнення бути послідовним.

Окреслені перспективи подальших досліджень в означеному напрямку.

Ключові слова: критичне мислення, учнівська молодь, медіа-маніпуляції, інформація, Інтернет-простір.

Кононович Д. А. К вопросу о критическом восприятии молодежью информации в интернете

Современная информационная эпоха ставит перед образованием задачу формирования у молодежи способности к самообучению, умение работать с различными видами информации, а также использовать навыки критического мышления.

В статье сосредоточено внимание на определении критического мышления как важнейшего элемента умственной деятельности человека в современном информационном обществе; на исследовании социально-психологических факторов восприимчивости молодежи к манипуляциям сознанием.

Процедура критического мышления должна обеспечивать не просто активную позицию своего носителя, а его ведущую роль в определении течения и направления развития событий. Критическое мышление – это не просто способность мыслить, это способность мыслить рационально, способность понимать собственные мысли, понимать мысли других, чтобы сознательно принимать единственно правильное решение, оценивая ситуацию.

Автором приведены результаты исследования отношения 317 молодых людей в возрасте от 16 до 25 лет к Интернету. В ходе исследования также определены наиболее характерные качества человека, которые способствуют возможности манипулирования ею: внушаемость, комплексы, самоуверенность, стремление быть последовательным.

Обозначены перспективы дальнейших исследований в рассматриваемом направлении.

Ключевые слова: критическое мышление, учащаяся молодежь, медиа-маніпуляції, інформація, Інтернет-пространство.

Kononovych D. On the Question of Critical Perception of Information by Young People on the Internet

The modern information age raises the problem of the formation of students ability to self-education, their competence work with different types of information and critical thinking skills in.

The article focuses on the definition of critical thinking as an essential element of mental activity of a person at the modern information society; on the study of socio-psychological factors of youth susceptibility to manipulation of consciousness.

The critical thinking procedure should provide not just proactive position of its bearer, but his leading role in determining the course and

direction of events development. In the situation of informational war only critical thinking can save our consciousness from the impact of the mighty media manipulation. Critical thinking is not just the ability to think, it is the ability to think rationally, the ability to understand our own thoughts, the ability to understand the thoughts of others, the ability to make up your mind to reach the only right decision, consciously assessing the situation.

It is defined the peculiarities of formation of critical thinking as a result of social work. The necessity of critical thinking with a view to possibility of information rethinking is substantiated.

The author presents the results of a study of the attitude of 317 young people aged 16 to 25 to the Internet. The study also identified the most characteristic human qualities that contribute to the possibility of manipulating it: suggestibility, complexes, self-confidence, the desire to be consistent.

The importance of further research was expressed.

Key words: critical thinking, student youth, media manipulation, information, Internet space.

Стаття надійшла до редакції 31.09.2020 р.

Прийнято до друку 24.12.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л. Ц.